

НАЧАЛЬНИК СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ЯК СУБ'ЄКТ ДОКАЗУВАННЯ

Олександр Рибалка,

*здобувач кафедри кримінального процесу
Київського національного університету внутрішніх справ*

У статті розглядаються зміст і форми процесуального контролю, що здійснюється начальником слідчого відділу. Окремо досліджені ті з них, що характеризують начальника слідчого відділу як суб'єкта доказування.

Ключові слова: доказування у кримінальному процесі, начальник слідчого відділу, процесуальний контроль.

Проблеми доказування завжди займали центральне місце у кримінальному судочинстві. Особлива увага у науці кримінального процесу останнім часом приділяється органам і особам, нормативним обов'язком чи правом яких є встановлення обставин події злочину.

Проблеми доказування у кримінальному процесі, у тому числі питання, пов'язані з суб'єктами доказування, були предметом уваги таких учених, як Г. Горський, М. Гошовський, С. Давиденко, М. Дєєв, П. Елькінд, А. Іщенко, Ц. Каз, Є. Коваленко, Л. Кокорєв, А. Ляш, В. Маляренко, Н. Обрізан, В. Попелюшко, Д. Савицький, Р. Савонюк, С. Стахівський, О. Степанов, Ю. Стецовський, Л. Удалова, С. Шейфер та ін. Разом із тим у теорії доказування у вітчизняній кримінально-процесуальній науці відсутнє монографічне комплексне дослідження проблем суб'єктів доказування, що ґрунтувалося би на нормативних положеннях чинного кримінально-процесуального законодавства, наукових рекомендаціях, враховувало потреби сучасної правозастосовчої практики. Слід також зазначити, що серед суб'єктів доказування є і такі, чия роль у доказовій діяльності досліджена недостатньо повно та всебічно.

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового статусу начальника слідчого відділу як суб'єкта доказування, що зумовлюють його участь у встановленні обставин злочину.

Начальник слідчого відділу відіграє важливу роль у забезпеченні належної якості доказування у досудовому провадженні. Будучи, як правило, більш досвідченим у розкритті та розслідуванні злочинів (у порівнянні з підлеглими йому слідчими), він здатний організувати їх процесуальну діяльність на належному рівні. Особливо цінною є його участь в організації розслідування складних, багатоепізодних злочинів, в умовах здійснення доказової діяльності в межах створеної ним чи прокурором слідчої групи (ст. 119 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України).

Розглядаючи правовий статус начальника слідчого відділу, не можна не враховувати, що він уведений як суб'єкт кримінального процесу саме з метою здійснення контролю за процесуальною діяльністю підлеглих йому слідчих. Реалізація інших повноважень, зокрема з порушення кримінальних справ, прийняття їх до свого провадження та проведення в них досудового слідства у повному обсязі, для цього суб'єкта не є основною і не повинна з винятку перетворюватися на правило.

Забезпечення належного прокурорського нагляду у поєднанні з процесуальним контролем, що здійснюється начальником слідчого відділу, позитивним чином впливає на активність слідчого у доказуванні обставин злочину, є суттєвою гарантією від можливих помилок і зловживань з його боку. У зв'язку з цим думка В. Шадріна, який вважає, що процесуальна підпорядкованість слідчих не здатна забезпечити їх незалежність у доказуванні в кримінальних справах [1, с. 49], видається не зовсім правильною, такою, що не враховує дійсної ролі та призначення начальника слідчого відділу в організації доказової діяльності підлеглих йому слідчих.

Процесуальний контроль, який здійснюється начальником слідчого відділу, нарівні з професійністю та відповідальністю слідчих, є беззаперечною гарантією належного виконання слідчими покладених на них завдань, у тому числі з встановлення обставин вчиненого злочину. Основним напрямом діяльності начальника слідчого відділу вважається здійснення процесуального (відомчого) контролю, одночасно з управлінською діяльністю і функцією розслідування конкретних злочинів [2, с. 151; 3, с. 35–36; 4, с. 176; 5, с. 51–52; 6, с. 84]. Функція контролю здійснюється виключно процесуальними способами, серед яких: перевірка кримінальних справ і особиста участь у провадженні досудового слідства. Інші повноваження начальника слідчого відділу, визначені у ч. 2 ст. 114¹ КПК України, є процесуальними формами здійснення ним управлінської діяльності з метою найбільш повного, всебічного й об'єктивного провадження досудового слідства в кримінальних справах підлеглими йому

слідчими (дача вказівок слідчому, передача справи від одного слідчого іншому, доручення розслідування справи декільком слідчим).

Підтвердженням того, що контроль начальника слідчого відділу має процесуальний, а не відомчий, характер. *По-перше*, це регламентація повноважень цього суб'єкта у КПК України, а не тільки у відомчому нормативному акті. *По-друге*, контроль начальника слідчого відділу виходить за межі завдань, поставлених перед конкретним відомством, і слугує реалізації завдань кримінального судочинства. *По-третє*, порядок здійснення контролю та засоби, що при цьому застосовуються начальником слідчого відділу, визначені у КПК України; у свою чергу, форми організаційного (непроцесуального) контролю вписані у відомчих нормативних актах.

Досліджуючи співвідношення відомчого контролю та прокурорського нагляду, більшість авторів доходять висновку про те, що їх характер і спрямованість збігаються за завданнями, об'єктом і предметом впливу на перебіг розслідування, формами і методами впливу на діяльність слідчого, функціональними завданнями [3, с. 35–39; 5, с. 54; 7, с. 82–84]. Навіть незважаючи на визначення відповідних понять різними термінами («контроль» і «нагляд»), за своїм змістом процесуальний контроль начальника слідчого відділу і нагляд прокурора мають єдину загальну мету – законність і своєчасність дій слідчого. Разом із тим, як зазначає Е. Воронін, начальник слідчого відділу із своїми повноваженнями щодо контролю знаходиться із слідчим у більш тісних відносинах, ніж прокурор. Це дозволяє йому своєчасно здійснювати вплив на процесуальну діяльність слідчого, оперативно, не чекаючи втручання прокурора, виявляти й усувати допущені помилки, допомагати слідчому у вирішенні проблем, що виникають під час розслідування. Для начальника слідчого відділу контроль – це відображення сутності його кримінально-процесуальної діяльності, основний засіб впливу на процесуальну діяльність слідчого [3, с. 35–36].

Дослідження проблем доказової діяльності начальника слідчого відділу вимагає з'ясування питання про коло осіб, які наділені процесуальними повноваженнями цього суб'єкта кримінального процесу.

Згідно з п. 6-а ст. 32 КПК України начальник слідчого відділу – це начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органів внутрішніх справ, безпеки та його заступники, які діють у межах своєї компетенції, а також податкової міліції. Кримінально-процесуальний закон не диференціює процесуальні повноваження керівників вищестоящих і нижчестоящих ланок слідчого апарату, отже, функція процесуального контролю, що здійснюється у формі процесуального керівництва кримінально-процесуальною (у тому числі доказо-

вою) діяльністю слідчих, однаково може виконуватися керівниками всіх рівнів слідчого апарату.

Деякі автори суб'єктами процесуального контролю називають як посадових осіб, так і структурні підрозділи загалом, що виконують контрольні функції за діяльністю слідчих підрозділів і слідчих [8, с. 104]. Так, В. Ашитко вважає, що, оскільки начальник слідчого відділу фактично не може особисто досягнути всі напрями контрольної діяльності, її виконує контрольний-методичний підрозділ; отже, співробітникам цих підрозділів слід надати процесуальні повноваження, включивши їх до числа суб'єктів кримінального судочинства як помічників начальників слідчих управлінь (відділів) [9, с. 44–47].

На нашу думку, розширення переліку суб'єктів процесуального контролю не є необхідною, оскільки це може призвести до невідповідного обмеження процесуальної самостійності слідчого, нівелювання відповідальності керівника слідчого підрозділу за результати контрольної діяльності.

Виходячи з процесуальної незалежності та самостійності слідчого при прийнятті процесуальних рішень, зокрема у процесі доказування, не можна певною мірою не погодитись із В. Кальницьким, який вважає, що поняття «процесуальне керівництво слідством» певним чином суперечить принципу процесуальної самостійності слідчого, оскільки згідно із законом начальник слідчого відділу не може всупереч волі та внутрішнього переконання слідчого визначити напрям розслідування злочину [10, с. 8–9].

Однак це не означає, що слідчий не підкоряється вказівкам начальника слідчого відділу, який виправляє слідчі помилки, роз'яснює, як правильно застосовувати закон тощо. У той самий час слідчий вправі не погодитись з деякими вказівками начальника, оскарження яких прокурору зупиняє їх виконання (ч. 4 ст. 114¹ КПК України).

Начальник слідчого відділу має певний арсенал засобів, спрямованих на виявлення, попередження й усунення недоліків і порушень закону у доказовій діяльності підлеглих йому слідчих. При цьому він наділений самостійністю у виборі тих правових засобів, які є необхідними у конкретній ситуації та найбільшою мірою забезпечують всебічність, повноту й об'єктивність дослідження обставин справи.

Вибір начальником слідчого відділу засобів процесуального контролю залежить як від характеру справи (складність кваліфікації діяння, наявність суперечностей у системі доказів, невстановлення окремих обставин злочину тощо), так і від особистих якостей слідчого (недостатність знання, досвіду, кваліфікації).

Усі процесуальні повноваження начальника слідчого відділу умовно можна розділити на дві групи. Першу групу становлять за-

соби контролю за розслідуванням конкретного злочину. До них належать: право перевіряти матеріали кримінальної справи, давати вказівки слідчому про провадження досудового слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину й обсяг обвинувачення, про направлення справи, про провадження окремих слідчих дій, брати участь у провадженні досудового слідства й особисто провадити досудове слідство, а також відновлювати досудове слідство у закритій справі. Ці засоби контролю забезпечують якість розслідування, найбільш повне, всебічне й об'єктивне встановлення й дослідження обставин справи.

Другу групу засобів процесуального контролю утворюють ті повноваження начальника слідчого відділу, які, на відміну від перших, не стосуються суті кримінальної справи, не впливають на збирання, перевірку й оцінку доказів. До них належать: право доручати провадження досудового слідства конкретному слідчому, передавати справу від одного слідчого іншому, доручати розслідування справи декільком слідчим і змінювати склад створеної ним слідчої групи.

Перевірка матеріалів кримінальних справ є базовим засобом процесуального контролю начальника слідчого відділу, оскільки дозволяє вчасно виявити недоліки розслідування, вжити заходів щодо їх усунення. У зв'язку з цим перевірка матеріалів кримінальних справ повинна проводитись у певному порядку, систематично і поширюватись на всі кримінальні справи, що перебувають у провадженні слідчих.

Перевірка матеріалів справи начальником слідчого відділу у контексті здійснення підлеглими йому слідчими кримінально-процесуального доказування має здійснюватися за такими напрямками:

- визначення своєчасності й обґрунтованості порушення кримінальної справи;
- визначення своєчасності й ефективності (результативності) провадження слідчих дій;
- дотримання закону при збиранні та фіксації доказів, забезпечення при цьому прав учасників кримінального судочинства;
- всебічність, повнота й об'єктивність дослідження обставин справи;
- наявність суперечностей у системі доказів;
- достатність доказів для прийняття певного процесуального рішення.

Начальник слідчого відділу вправі за своєю ініціативою перевіряти будь-які кримінальні справи, що знаходяться у провадженні підлеглих йому слідчих, у будь-який момент провадження. Обсяг і характер перевірки можуть бути різними та залежать від завдань, які необхідно виконати у результаті її здійснення: може перевірятися конкретна кримінальна справа, певна група справ або всі справи конкретного слідчого чи всіх слідчих.

Одним із дієвих повноважень начальника слідчого відділу із здійснення процесуального контролю є передача справи від одного

слідчого іншому. Таким рішенням начальник слідчого відділу фактично змінює безпосереднього суб'єкта, на якому лежить обов'язок кримінально-процесуального доказування на етапі провадження досудового слідства у кримінальній справі. Підстави для такого рішення начальника слідчого відділу можуть мати як процесуальний, так і непроцесуальний характер. До першої групи належать: незгода слідчого з вказівкою начальника слідчого відділу чи прокурора; відсторонення слідчого від подальшого провадження досудового слідства; задоволення відводу чи самовідводу слідчого. До другої групи належать: хвороба слідчого, довготривале відрадження, недостатній досвід розслідування злочинів певної категорії, дотримання спеціалізації слідчих тощо.

Кримінальні справи можуть передаватись як за власною ініціативою начальника слідчого відділу, так і на прохання слідчого, за вказівкою прокурора чи у зв'язку зі скаргною учасника процесу. Так, підставою для передачі справи у сфері кримінально-процесуального доказування може бути незгода слідчого з вказівкою начальника слідчого відділу чи прокурора, оскільки таким чином закон захищає внутрішнє переконання слідчого як самостійного суб'єкта оцінки доказів. Так само, для забезпечення об'єктивності розслідування у раніше закритій кримінальній справі, постановою про закриття якої скасована прокурором, судом чи начальником слідчого відділу, доцільно передавати її для подальшого провадження іншому слідчому.

Доручення начальником слідчого відділу розслідування справи декільком слідчим є ефективним засобом забезпечення своєчасності збирання доказів, об'єктивності, повноти та всебічності дослідження обставин злочинів у складних, багатоепізодних кримінальних справах.

Дача начальником слідчого відділу вказівок у кримінальних справах є основним засобом процесуального контролю за кримінально-процесуальною (у тому числі доказовою) діяльністю слідчих. Більшість таких вказівок стосуються здійснення слідчим кримінально-процесуального доказування, зокрема провадження слідчих дій (понад 82 % загальної кількості вказівок у досліджених нами кримінальних справах).

Вказівка про провадження слідчих дій – це вимога начальника слідчого відділу про проведення слідчих дій (допиту, очної ставки, огляду, виїмки, пред'явлення для впізнання та ін.), які, на думку начальника, є необхідними для найбільш повного та всебічного розслідування злочину. Такі вказівки даються начальником слідчого відділу після ретельного вивчення матеріалів кримінальної справи та виявлення ним недостатності доказів чи прогалин у доведенні обставин предмета доказування, що ускладнює формулювання і прийняття певного процесуального рішення.

Закон передбачає письмову форму вказівок у кримінальних справах (ч. 3 ст. 114¹ КПК України). Це дозволяє слідчому краще усвідомити зміст наданих вказівок, а у разі незгоди з ними – викласти відповідні мотиви перед прокурором. При цьому вказівки про провадження слідчих дій є обов'язковими для виконання навіть у разі незгоди слідчого з ними й оскарження їх прокурором.

Відповідно до ст. 216 КПК України начальник слідчого відділу має право відновити досудове слідство у закритій кримінальній справі. Підставою для скасування постанови слідчого про закриття кримінальної справи та відновлення досудового слідства можуть бути отримані начальником слідчого відділу нові дані про обставини у справі, а також допущені слідчим порушення закону при прийнятті цього процесуального рішення.

Не зовсім зрозумілою є позиція законодавця, згідно з якою з усіх можливих процесуальних рішень слідчого він обрав тільки рішення про закриття кримінальної справи і надав начальнику слідчого відділу право на його скасування у разі незаконності чи необґрунтованості. Тим більше, що порядок реагування начальника слідчого відділу на виявлені інші незаконні та необґрунтовані постанови слідчого у КПК України не визначений. Очевидно, що у таких випадках начальнику слідчого відділу необхідно звертатися до прокурора аби застосувати засоби прокурорського нагляду. Така ситуація зумовила пропозиції щодо надання начальнику слідчого відділу права скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчого [10, с. 16; 11, с. 77–78; 12, с. 159].

На нашу думку, доцільно надати начальнику слідчого відділу право скасовувати не будь-які, а лише окремі незаконні та необґрунтовані постанови слідчого, ті, що перешкоджають подальшому провадженню у справі: про відмову у порушенні кримінальної справи, про зупинення провадження у справі, про закриття справи (останнє передбачено ст. 216 КПК України). Це забезпечить можливість оперативного реагування на виявлені порушення та помилки слідчого, водночас не замінюючи прокурорського нагляду, оскільки прокурор буде проінформований про це шляхом отримання копії відповідної постанови.

Особливості правового статусу начальника слідчого відділу, порядок і форми здійснення ним функцій з процесуального контролю

лю дозволяють дійти **висновку** про те, що при його здійсненні начальник слідчого відділу, діючи нарівні із слідчим, а подекуди й особисто виконуючи слідчі дії, є суб'єктом доказування, прямо чи опосередковано здійснюючи обов'язок встановлення обставин вчиненого злочину.

Література

1. Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. – М., 2000. – 232 с.
2. Батищев В. И. Ведомственный процессуальный контроль и укрепление законности на предварительном следствии // Развитие теории и практики уголовного судопроизводства в свете нового законодательства о Верховном Суде СССР, Прокуратуре СССР и Адвокатуре в СССР. – Воронеж, 1981. – С. 151–153.
3. Воронин Э. И. Процессуальное положение начальника следственного отдела органа внутренних дел. – Хабаровск, 1984. – 56 с.
4. Михайленко О. Р. Про роль ведомого контроля в обеспечении законности на попередньому слідстві // Сучасні проблеми держави та права. – К., 1990. – С. 175–177.
5. Мінюков П. І., Мінюков А. П. Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу (відділення) органів внутрішніх справ і проблеми керівництва досудовим слідством. – К., 2004. – 214 с.
6. Шумилин С. Ф. О функциях начальника следственного отдела // Проблемы социалистической законности. – Х., 1986. – Вып. 17. – С. 82–87.
7. Кудинов Л. Д. Некоторые вопросы правовой регламентации взаимоотношений следователя, начальника следственного отдела и прокурора // Укрепление законности предварительного расследования в условиях перестройки. – Волгоград, 1990. – С. 79–89.
8. Меглицкий Г. Н. Совершенствование системы контроля в следственном аппарате органов внутренних дел: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1984. – 188 с.
9. Ашитко В. П. Функция контроля начальника следственного управления в уголовном судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 209 с.
10. Кальницкий В. В. Ведомственный процессуальный контроль за деятельностью следователей органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1982. – 19 с.
11. Стуткус В. Ф., Чувилев А. А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль на предварительном следствии // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 77–79.
12. Гаврилов А. К. Раскрытие преступлений на предварительном следствии: правовые и организационные вопросы. – Волгоград, 1976. – 207 с.

Are considered the maintenance and forms of the remedial control which is carried out by the chief of investigatory department. Those from them which characterize the chief of investigatory department as the subject proves are separately investigated.

В статье рассматриваются содержание и формы процессуального контроля, который осуществляется начальником следственного отдела. Отдельно исследованы те из них, которые характеризуют начальника следственного отдела как субъекта доказывания.

